

Тема 1. Загальна характеристика мистецтва. Етапи розвитку первісного мистецтва

Мета: усвідомлення студентами необхідності набуття знань з історії та теорії образотворчого мистецтва, а також використання отриманої інформації в професійній діяльності дизайнера; ознайомлення з поняттями «мистецтво», «художній образ», «стиль», «жанр», «живопис», «скульптура», «графіка», «декоративно-ужиткове мистецтво», «художня фотографія», «архітектура», «дизайн»; визначення функцій мистецтва, особливостей первісного мистецтва.

План

1. Загальна характеристика мистецтва.
2. Первісне мистецтво.

Ключові поняття: мистецтво, образотворче мистецтво, функції мистецтва, вид, жанр, стиль, живопис, скульптура, графіка, декоративно-ужиткове мистецтво, художня фотографія, архітектура, дизайн, первісне мистецтво, палеоліт, мезоліт, неоліт.

1. Загальна характеристика видів образотворчого мистецтва.

Мистецтво – одна з форм духовно-практичної діяльності людини, що направлена на художнє сприйняття й засвоєння світу. У результаті цієї діяльності з'являються твори мистецтва. *Твір мистецтва* – це цілісна, складно організована структура, де всі елементи беруть участь у втіленні художнього задуму, складаючи образну картину світу. *Предметом мистецтва* є світ і людина в сукупності їх відносин один з одним. *Мета мистецтва:* для творця – це художнє самовираження, для глядача – насолода красою. Загалом краса так само тісно пов'язана з мистецтвом, як істина з наукою, добро – з мораллю. За потенціалом осмислення й перетворення дійсності мистецтво не поступається науці. Однак способи осмислення світу наукою й мистецтвом різні: якщо наука використовує для цього строгі та однозначні поняття, то мистецтво – художні образи. *Художній образ* – узагальнене відображення дійсності у формі конкретного індивідуального явища.

Сутність мистецтва найбільш чітко проявляється в його функціях. *Функції мистецтва:*

1. *Суспільно-перетворююча (мистецтво як діяльність)* (мистецтво на основі переробки життєвого матеріалу створює образи «нової дійсності», які ідейно-емоційно впливають на людей, орієнтуючи їх світосприйняття, мислення й поведінку).

2. *Пізнавально-евристична (мистецтво як знання та просвіта)* (твори мистецтва завжди втілюють і несуть певні знання, формують нові горизонти бачення життя).

3. *Прогностична, або мистецтво як передбачення* (у творах мистецтва часто має місце інтуїтивно-цілісне передчуття

майбутнього, образно-емоційне уявлення про нього, доповнюючи або навіть випереджаючи наукове передбачення).

4. *Інформаційно-комунікативна (мистецтво як спілкування й повідомлення)* (мистецтво завжди є повідомленням і спілкуванням, служить засвоєнню індивідом суспільного досвіду (історичного, національного), створюючи ідеї-символи загальнолюдських цінностей, сприяє виявленню й залученню індивідів до культурних цінностей людства).

5. *Виховна (мистецтво як катарсис)* (мистецтво формує цілісну особистість, структуру відчуттів і думок людей, загальний емоційний настрій на життя, особлива дієвість мистецтва пов'язана з катарсичним впливом його на читача чи глядача. Людина, яка співпереживає героям художнього твору, ототожнює себе з ними).

6. *Сугестивна (мистецтво як навіювання)* (мистецтво нерідко діє немов гіпнотично, може формувати впевненість перед битвою, священний страх, закликати до певної дії, мобілізуючи сили й здібності людей).

7. *Естетична (мистецтво як формування творчого духу й ціннісних орієнтацій)* (мистецтво формує чуттєвість людини, здатність бачити життя крізь призму образності, уявлень про прекрасне й потворне, формує естетичні смаки та ідеали).

8. *Гедоністична (мистецтво як насолода)* (як художня творчість, так і сприйняття художнього твору несуть людині безкорисливу радість, задоволення від відкриття й співпереживання гармонії та досконалості).

9. *Компенсаторна (мистецтво як психотерапія)* (оскільки людина не завжди має змогу реально змінити своє життя в бажаному плані, у неї виникає потреба в мистецтві, як особливому засобі перетворити життя символічно, ілюзорно, оновити у сфері духу гармонію, утрачену або недосягнуту в реальності).

Види мистецтва – це реальні форми художньо-творчої діяльності, що розрізняються, насамперед, способом утілення художнього змісту, специфікою творення художнього образу.

Просторові – це види мистецтва, які розгортають свої образи в просторі, до них належать: живопис, скульптура, графіка, художня фотографія, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектура, дизайн.

Часові – це такі мистецтва, у яких образи створюються в часі, а не в реальному просторі, до них належать: мистецтво слова (література), мистецтво звуку (музика), мистецтво жесту (танець);

Просторово-часові – це синтетичні мистецтва, образи яких мають одночасно ознаки просторових і часових мистецтв, до них належать: театр, кіно, цирк, естрада.

Образотворчі мистецтва – це пластичні мистецтва, до них належать: живопис, графіка, скульптура. Зазвичай, в образотворчому мистецтві, на відміну від необразотворчого пластичного мистецтва (архітектура, дизайн), є

образ дійсності, який можна впізнати. Проте в абстрактному мистецтві образотворчість відсутня. Вироби декоративно-ужиткового мистецтва правильніше віднести до образотворчого, бо більшість із них мають сюжетні або орнаментальні композиції.

Живопис – це такий вид образотворчого мистецтва, у якому художні твори створюються за допомогою барв, які наносяться на тверду поверхню. Для створення художнього образу в живописі використовуються колір, малюнок, виразність мазків і фактури, що забезпечує гнучкість його мови, дає можливість передавати на площині багатство кольорів світу, об'ємність предметів, їх якісну своєрідність і матеріальну сутність, глибину простору, світлоповітряне середовище.

Скульптура (від лат. *sculpo* – вирізати, висікати, від грец. *plastike* – ліпити) – це пластика, різьба, такий вид мистецтва, який засновано на принципі об'ємного, фізично тримірного зображення предмета. Об'єктом зображення в скульптурі є людина, тварина, рідше – пейзаж, речі (натюрморт).

Графіка – це малюнок і друковані художні твори, які засновані на мистецтві малюнку. Термін «графіка» (від гр. дієслова, що означає – «писати, малювати, скребти, дряпати») спочатку використовувався в писемному й каліграфічному мистецтві. Нове значення з'являється наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у зв'язку з розвитком промислової поліграфії. Саме тоді графіка визнається як мистецтво, в основі якого лежать лінія, контраст чорного і білого. Крім контурної лінії в графіці використовуються штрих і пляма, виразним засобом є колір, створення простору залежить від фону паперу. Самостійну роль відіграють натурні начерки, ескізи творів живопису, скульптури, архітектури.

Художня фотографія – це вид фотомистецтва, що створюється технічними засобами зорового образу документального значення, який виразно й достовірно відбиває момент дійсності.

Декоративно-ужиткове мистецтво – мистецтво виготовлення та художнього оформлення виробів побутового призначення. Це один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості. Декоративне означає «прикрашати». Ужиткове означає, що речі мають практичний вжиток, а не лише є предметом естетичної насолоди. Зразки декоративно-ужиткового мистецтва розрізняють залежно від матеріалу й техніки виготовлення за основними видами: художня кераміка, художнє скло, художній метал, художні вироби з дерева, художні тканини, вишивка, мереживо, художній розпис, батик, художнє оброблення шкіри.

Архітектура (від лат. *architectura*, від гр. *archi* – головний, *tekto* – будувати) – це об'ємно-просторовий вид, мистецтво проєктувати й будувати, метою якого є створення споруд і будівель, потрібних для життя й діяльності людей.

Дизайн – це творчий метод, процес і результат художньо-технічного проєктування виробів, їх комплексів і систем, орієнтований на досягнення найповнішої відповідності створюваних об'єктів і середовища загалом потребам людини, як утилітарних, так і естетичних. Дизайн (англ.

design) – задум, план, мета, намір, творчий задум, проєкт і креслення, розрахунок, конструкція, ескіз, малюнок, візерунок, композиція, мистецтво композиції, витвір мистецтва.

Історія образотворчого мистецтва – це процес розвитку стилів, напрямів, течій. Зміст творів невід’ємний від формального його втілення в картині, гравюрі, скульптурі тощо, що створюються в певному стилі. Саме за стилем можна відрізнити один твір від іншого. *Стиль* – це художнє відображення сприйняття світу, притаманне людині тієї чи іншої епохи. У ньому відображається історична й національна своєрідність художньої культури. Стиль проявляється й на рівні індивідуальної творчості художника.

Образотворче мистецтво розподіляється на жанри. *Жанр* – це історично сформовані внутрішні підрозділи в більшості видів мистецтв. В образотворчому мистецтві основні жанри визначаються за предметом зображення (тобто: пейзаж – це природа, ландшафтний або міський вид, портрет і ню – зображення людини тощо). Якщо предмет зображення виділити неможливо (в архітектурі, декоративно-ужитковому мистецтві та ін.), жанрова класифікація не прийнята, її місце посідають типологічні розділення, які засновані на функції твору (наприклад, в архітектурі – палац, храм, житловий будинок; однак зараз в архітектурі розглядають не тільки типи, види споруд, а й жанри).

2. Первісне мистецтво.

Первісне мистецтво — мистецтво, що склалося в умовах первісного суспільства в процесі трудової діяльності людини. Виникло близько 30 тис. років тому, за доби пізнього палеоліту. Первісне мистецтво охоплює багато тисячоліть: декілька періодів пізнього, або верхнього палеоліту (давньокам’яна доба, 35 – 10 тис. р. до н.е.), мезоліту (середньокам’яна доба, бл. 10 – 5 тис. р. до н.е), неоліту (нова кам’яна доба, бл. 5 – 3 тис. р. до н.е), епоху бронзи (3 – 2 тис. р. до н.е), епоху заліза (1 тис. р. до н.е). Періоди окреслені за місцями археологічних знахідок. Епохи розвитку людства в різних місцях Землі не співпадають за часом.

У цей період виникли всі основні мистецтва: живопис, графіка, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектура.

Про існування первісного мистецтва стало відомо в другій половині XIX століття. Перші знахідки предметів художньої творчості – це рельєф, об’ємна скульптури, гравіровані рисунки на кістці та камені, розписи на стінах і стелях печер. Ці малюнки далекі від досконалості, проте їх цінність полягає в тому, що вони є першими спробою первісної людини відобразити навколишній світ у формі художніх образів.

Палеоліт – найбільш тривалий період в історії людства. Період палеоліту розподіляють на три періоди: ранній палеоліт, середній та пізній, тривалість – 2,5 млн. – 10 тис. років тому. Мистецтво зародилося пізніше – 30 тис. років до н. е. У післяльодовиковий період, коли на Землі потепліло, відбувається глобальна еволюція людини (неандерталець), удосконалюються знаряддя праці. Основний вид діяльності – полювання. На початку пізнього палеоліту

народилися всі види образотворчого мистецтва. Основна тема мистецтва палеоліту – тварини: мамонти, коні, олені, бики, бізони, ведмеді, що відповідало віруванням людини. Мистецтво первісної людини поділялося на дві категорії. Перша, що поєднує зображення на стінах, стелі та підлозі печер, – «наскальне мистецтво», і друга, до якої належать невеликі вироби з каменю, кістки, рогу, – «мобільне мистецтво». У рамках цих категорій мистецтва зображення людини зустрічаються рідко, і вони менш реалістичні, ніж зображення тварин. Чоловічі та жіночі фігури зображені оголеними. Якщо на чоловічих фігурах чітко проступають риси обличчя (очі, рот), то на жіночих цього немає. Жіночі форми зображено з великим животом і грудьми. Широкий арсенал розповсюдження подібних фігурок говорить про їх культовий характер. Завдання в цьому випадку полягає не у відтворенні конкретної натури, а у створенні узагальненого образу жінки-праматері, символу родючості, берегині вогнища. Найбільш ранньою первісною скульптурою є так звані «Палеолітичні Венери» з Віллендорфа (близько 30 тис. років до н. е.).

На півночі Іспанії у 1879 р. було відкрито печеру Альтаміра. На одному з малюнків зображена фігура бізона. Поруч із нарисованим та вигравірованими в скалі фігурами звірів є схематичні рисунки, що нагадують людське тіло.

Також було знайдено пам'ятки печерного живопису, що сконцентровані на території Південної Франції та Північної Іспанії – це печери Ласко, Ламут, Пер-нон-Пер, Марсула, Мас-д'Азиль та ін. На стінах було знайдено зображення тварин: бізонів, коней, оленів. Малюнки виконані фарбами: чорною із сажі та червоною з охри. Тварини зображено повністю реалістично. На деяких із них намальовані списи, що їх пронизують, або гарпуни. Жіночі зображення розташовуються завжди на лівому боці або на лівій стіні печери, голови в них забарвлені червоним кольором, а чоловічі завжди розташовуються праворуч або на правій стіні печери, а їх голови зафарбовуються в чорний колір.

Живопис печери Ласко починається із «Залу Биків», або «Великого залу». Бики мають величезні розміри (4 – 6 метрів). Таке враження, що перед нашими очима розташовано розпис, не розрахований на людське сприйняття. Викликають інтерес різні комбінації зображених тут тварин.

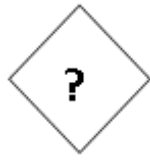
Наступною епохою є *мезоліт* – це період між палеолітом і неолітом. Період почався із завершенням останнього льодовикового періоду та тривав протягом підвищення рівня світового океану, що викликало необхідність людей адаптуватися до навколишнього оточення й знаходити нові джерела свого існування. У цьому періоді з'явилися мікроліти – мініатюрні кам'яні інструменти, які значно розширили можливості застосування каменю в повсякденному житті стародавніх людей. Зміни відбуваються й у мистецтві: розширюється бачення світу, первісний художник тепер прагне відобразити життя людини, він полює, заганяє худобу, збирає мед тощо. Бажання зобразити людину в дії спричинило зміну мови мистецтва, воно стало більш умовним. Тепер художника мало хвилює зовнішня схожість, він прагне показати сенс подій, що відбуваються вкрай спрощеною мовою, майже знаками. Зміна в

духовному змісті образів пояснюється тим, що мистецтво починає обслуговувати повсякденні потреби людини. Мистецтво залишає печери, малюнки з'являються на скелях, на схилах ярів. Зображення тварин посідають не значне місце. Головний герой – людина. Тепер вона є господарем навколишнього світу.

Епоха *неоліт* ознаменувала появу нових форм господарювання: скотарства й землеробства. Людина починає жити осілим життям. На землі панує патріархат. Одним із найважливіших технічних винаходів неоліту стала кераміка. З глибокої давнини в людей були ємності з каменю, однак судини з обпаленої глини швидко увійшли в побут, деякою мірою, підпорядкувавши собі мистецтво. Вироби прикрашалися орнаментом, рельєфом, розфарбовувалися.

Також людина неоліту навчилася шити собі одяг і прикрашати його візерунками. Отже, мистецтво в епоху неоліту покликане виконувати декоративну роль. Широке поширення отримує дрібна пластика. Жіночі фігурки невеликого розміру, пов'язані з культом материнства, виконані з глини й каменю. Саме в цей час уперше з'являється в дрібній пластиці зображення матері з немовлям на руках. В епоху неоліту виникає нове бачення світу, інше уявлення про місце в ньому людини. У віруваннях хлібороба головна увага приділяється силам природи – сонцю, вітру, землі, дощу, від яких залежить його існування. Тоді ж починається поширення культури мегалітичних споруд – монументальних конструкцій з великих кам'яних брил або плит. Найдавніші архітектурні пам'ятки, які виникли на межі неоліту та епохи бронзи, збереглися на Заході: вони зустрічаються по всій Європі й датуються третім тисячоліттям до н. е. Найпростішими з них були менгіри, що являють собою велике каміння з підставою, укріплене в землю. Менгір не був пов'язаний з похоронним ритуалом, він був предметом поклоніння. Інші – дольмени – це чотирикутні споруди з великих плит, перекритих також плитою. Найбільш складні споруди – кромлехи – розставлені по колу кам'яні плити, перекриті кам'яними балками, підковоподібні в плані, з вівтарним каменем у центрі. Типовим прикладом кромлеха є Стоунхендж у Великій Британії. Цей колосальний ансамбль пов'язаний з культом Сонця. Усі споруди орієнтовані на точку сходу сонця в день літнього сонцестояння, коли його промені світла заливають вівтар. Стоунхендж – це прообраз майбутніх храмів, зародження нової моделі – верхнього світу, на відміну від сакрального-глибинного світу печери. З новою епохою бронзи і заліза на земній кулі з'являється й нова суспільна формація – рабовласницька, а з нею й класові держави.

Отже, первісне мистецтво відіграло вагомий роль для подальшого розвитку мистецтва й культури. Творча фантазія первісної людини стала великою силою, яка відокремила людину від тварин, допомогла їй вирватися з-під безмежної влади біологічних законів.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «живопис».
2. Назвіть основні види образотворчого мистецтва.
3. Що розуміють під поняттям «скульптура»?
4. Які основні жанри образотворчого мистецтва ви знаєте?
5. Укажіть, на які основні періоди поділяють первісне мистецтво?
6. Назвіть функції мистецтва.
7. Що розуміють під поняттями «графіка», «дизайн», «декоративно-ужиткове мистецтво»?
8. Визначте сутність понять «стиль», «жанр».

Практичні завдання:

1. Проаналізувати види та жанри образотворчого мистецтва.
2. Підібрати зразки репродукцій творів образотворчого мистецтва різних за жанрами та видами.
3. Скласти порівняльну характеристику основних періодів первісного мистецтва.
4. Написати реферат (тема за вибором студента):
  - «Мистецтво палеоліту»;
  - «Мистецтво неоліту»;
  - «Мистецтво мезоліту».
5. Створити презентацію PowerPoint (тема за вибором студента):
  - «Архітектура первісного мистецтва»;
  - «Скульптура первісного мистецтва»;
  - «Живопис первісного мистецтва».